

*Горбань Т.
Устименко В.
(Україна)*

РОСІЙСЬКА НАЦІОНАЛЬНА СПІЛЬНОТА В СИСТЕМІ МІЖЕТНІЧНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

У росіян, які щойно почали усвідомлювати себе членами національної меншини, відбувається складний психологічний процес самоусвідомлення у новій системі міжетнічних відносин. Відбувається зміна історично сформованого стереотипу поведінки державної нації на роль національної меншини, мова, культура і суспільно-політичний статус якої вже не є центром національно-державних інтересів, формується нова система етнічних почуттів – процес досить тривалий і непростий. Втрата пріоритетності в задоволенні своїх національно-культурних інтересів, а також ряду інших соціальних привілеїв супроводжується різким зниженням відчуття психологічної комфортності життя. Про це, зокрема, свідчать дані порівняльного аналізу соціально-психологічного почуття 12 найчисленніших національностей України: поряд з кількома іншими етнічними групами росіяни виявились найбільш незадоволеними плиннішими соціальними умовами і станом міжетнічних відносин в республіці.

Не вдаючись у глибоку історію, зазначимо, що за переписом 1926 року на території України (за винятком Криму, Закарпаття, Західної України, Північної Буковини та Бессарабії) проживало 2 млн. 677 тис. росіян, або 11.5% усього населення. В сучасних кордонах України на той же час проживало 3 млн. 165 тис. росіян (8.2% населення). У наступні десятиліття їхня кількість значно зросла. Причинами цього було як розширення те-

риторії України шляхом включення до її складу нових територій, де проживали росіяни, так і розвиток індустрії, направлення робітників, спеціалістів з Росії в Україну. Поряд із «стихийною» міграцією існувала радянська політика державної колонізації, спрямована на забезпечення російського впливу в ключових індустріальних і політичних центрах не російських республік. Цілеспрямовані заходи з метою перемішування національного складу населення здійснювалися всі роки існування СРСР. Внаслідок цієї політики лише за 30 років (з 1959 р. по 1989 р.) чисельність росіян республіки зросла за рахунок міграції більш як на 3 млн. чоловік. Динаміка зростання російського населення України була такою: у 1939 р. у республіці нараховувалося 4.3 млн. росіян, що становило 10.4% населення України в сучасних кордонах; в 1959 р. – 7.09 млн., або 16.9% населення республіки; в 1979 р. – 9.1 млн. (19.4% населення). На кінець 80-х років внаслідок міграційних і адміністративно-державних процесів в Україні утворилася значна група росіян. Згідно з даними перепису населення 1989 року вона налічує 11 млн. 355 тис. чоловік, що складає 22.1% населення республіки. Отже, загалом в період з 1926 р. по 1989 р. чисельність росіян зросла у 4.3 раза. Для більшості з них Україна є батьківщиною, оскільки близько 6.5 млн. чоловік росіян народилися на її території.

© Горбань Т., 1999.

Щодо територіального розселення росіян в Україні, то воно є досить нерівномірним. В Автономній Республіці Крим росіяни становлять більшість населення – 67%. В шести східних областях України – Донецькій, Луганській, Запорізькій, Дніпропетровській, Харківській і Сумській проживає 56.7% росіян, складаючи 34.4% населення цього регіону. В чотирьох південних областях – Одеській, Миколаївській і Кіровоградській проживає 12.1% росіян, що становить 21.4% жителів регіону. В 7 центральних областях та м. Києві зосереджено 12.5% російського населення (10% жителів регіону). В 7 західних областях проживає 4.3% росіян країни, що складає 5.1% населення цього регіону.

У повоєнні роки, особливо на початку 60-х років, коли був взятий курс на «зближення націй», у східних та південних областях посилювалися міграційні процеси. В південні регіони України і особливо в Донбас прибувало населення з східних та центральних районів Росії. Міста Донецького басейну, Харківщини, Дніпропетровщини все більше русифікувалися. При цьому права репресованих народів, їх національні освітні та культурні заклади так і не були поновлені. Найбільше ці тенденції мали місце у 70-х – 80-х роках. Так, у Донецькій області, наприклад, згідно з переписами населення українці складали у 1970 р. – 53% всіх її мешканців, у 1979 р. – 51%, у 1989р. – 50.7%. Знижувалась чисельність представників і інших національностей, крім росіян, які до 1989 р. становили 43.6% населення, що на 5% вище показників 1970 р. Росла і кількість російськомовного населення. За даними Всесоюзного перепису населення 1989 р., 66.7% жителів Донецької обл. та 62.9% – Луганської вважали російську мову рідною. Крім того, Донбас займав одне з перших місць по кількості жителів, які вільно володіли російською мовою. Скажімо, у

Донецькій обл. – це 93.6% всього населення, у Луганській – 91.4%. Відповідно, тут був один з найменших в Україні показників числа жителів, які знають українську мову – відповідно 56.7% та 58.1%. У середині 80-х років у цьому регіоні не було жодної української школи, дошкільного закладу. Така ж ситуація мала місце і на півдні України. Після передачі Криму до складу УРСР, незважаючи на нове підпорядкування, русифікаторські тенденції в житті регіону залишалися незмінними. На території області не діяла жодна українська школа, виходила лише одна газета українською мовою – «Кримська правда», яка фактично дублювала російське видання. Лише з 1972 р. почалася трансляція програм республіканського телебачення. Партійні, культурно-освітні установи працювали виключно російською мовою.

Враховуючи етнічну, історичну, культурну, мовну, конфесійну близькість українців і росіян, високий рівень міжетнічних шлюбів між ними, проблема дотримання прав російської меншини в Україні не набула яскраво вираженого етнічного характеру. Вона перемістилась із галузі суто етнічної у мовну сферу.

Проте офіційно претензії з боку Російської Федерації щодо порушення прав росіян в Україні постійно висувуються в ході українсько-російських переговорів, двосторонніх консультацій, на рівні державних, дипломатичних та громадських контактів. Так, Центром етнополітичних досліджень Російського інституту соціології була розроблена попередня схема комплексної оцінки рівня етнополітичної стабільності різних регіонів України, застосування якої дало змогу віднести деякі з них (Крим, Донбас) до розряду регіонів з високою міжетнічною напругою і оцінити рівень етнополітичної стабільності там як такий, що близький до рівня Північного Кавказу та Придністров'я.

Жорсткі звинувачення з цього приводу в бік керівництва нашої держави постійно висловлюються в численних публікаціях центральної російської преси, масових заходах громадських організацій, публічних виступах політичних діячів. Вкрай тенденційно оцінюють процеси в Україні й наукові підрозділи системи Російської Академії Наук. Зокрема йдеться про насильницьку асиміляцію російського населення, витискування російської мови з усіх сфер політичного, ділового і культурного життя, придушення російської культури, кадрову чистку і безупинний адміністративний натиск, що, мовляв, здійснюються в Україні, що зовсім не відповідає дійсності.

У цьому відношенні показовим є етнополітична ситуація в Криму, яка визначається протистоянням ряду сил різної, часто протилежної орієнтації. З одного боку, це проросійський рух, який об'єднує цілий ряд російських громад та значну частину орієнтованих на Росію представників інших національних груп. З іншого боку, рух, який чітко орієнтується на статус-кво, на територіальну цілісність України, на існуючий статус Автономної Республіки Крим в складі України.

Росіяни не створили в Україні впливових організацій, які могли б хоч якоюсь мірою представляти інтереси всього російського населення в Україні. В той же час державні структури Російської Федерації в порушення національного законодавства нашої держави, здійснили низку заходів, спрямованих на організаційне посилення російських громад в Україні, координацію їх діяльності, фінансову та матеріальну підтримку. Причому з боку російського уряду фінансова підтримка надавалась саме тим організаціям, які непримиримо ставляться до української державності, активно відстоюють інтереси Росії та виступають за відтворення єдиної держави. Як наслі-

док – незважаючи на те, що громадські організації росіяни зареєстровані у нас як культурницькі об'єднання, їх діяльність останнім часом відверто політизована, заявлена готовність виступати захисниками соціальних та національних інтересів всього російського і російськомовного населення України. Тому було б доречно провести «паспортизацію» російських культурницьких об'єднань, що діють в Україні, на предмет дотримання положень власних зареєстрованих статутів з метою призупинити політизацію цих громадських організацій.

Штучно створене питання задоволення національно-культурних та освітніх прав росіяни в Україні все більш наполегливо акцептується російською стороною, не маючи в той же час під собою вагомих реальних підстав.

Статистика свідчить, що у 1997/1998 навчальному році 36.4% від загальної чисельності учнів навчалися в російськомовних школах. Найвищий відсоток учнів, які навчаються російською мовою, припадає на Автономну Республіку Крим – 98.7%, Луганську область – 88.7%, Донецьку – 91.4%, Запорізьку – 64.4%, Харківську – 62.6%, м.Севастополь – 99.5%. У західних областях, де перехід загальноосвітніх та вищих навчальних закладів з російської на українську мову викладання відбувається набагато активніше, а відсоток росіяни незначний, цей показник значно нижчий. У Львівській області він дорівнює 2.5%, Івано-Франківській – 1.1%, Чернівецькій – 3.0%, Тернопільській і Рівненській областях – 0.6%.

Що стосується вищої освіти, то питома вага студентів вищих закладів освіти I-II рівнів акредитації 1997/1998 навчального року, які навчаються російською мовою, найбільша у Донецькій області – 93.4%, Луганській – 77.6%, Харківській – 62%. В Автономній Республіці Крим цей показник дорівнює

100%. В той же час в 8 областях західного і центрального регіонів України навчання в державних вищих навчальних закладах офіційно переведено на українську мову. В середньому ж по Україні російською мовою навчається 32.8% студентів. Що стосується вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації, то там відсоток студентів, які навчаються російською мовою, ще вищий – 38.4% в цілому по Україні. 11 університетів і 20 педагогічних університетів та інститутів України здійснюють підготовку фахівців з російської мови і літератури.

Із 130 театрів України у 1997 році російською мовою працювало 27 театрів (21%), двома мовами – українською та російською – 37 (28%). Більшість російськомовних театрів розташована в південно-східних областях України. Майже дві третини всього фонду масових та універсальних бібліотек України складає друкована продукція російською мовою. На 1997 рік з 355.7 млн. примірників 220 млн. (62%) становили російськомовні видання. В цьому ж році російською мовою було видано 2364 книжки (друкованих одиниць) з загальної кількості 6308, що становить 37%, а тираж російськомовних видань дорівнював 39% від загального.

Про ситуацію в сфері освіти йшлося вище, а стосовно засобів масової інформації статистика наводить наступні показники. У 1997 році російською мовою виходило 1062 газетні видання з 2520 загальної кількості, що становить 42%, разовим тиражем 19 млн. примірників (56% загального тиражу). Журналів та інших періодичних видань російською мовою було видано 228 – 28% від загальної кількості 817. Їх річний тираж склав 8 млн. примірників, що дорівнювало річному тиражу українських видань. Що стосується електронних ЗМІ, то обсяги місцевого теле- та радіомовлення державних телерадіоорганізацій у 1997 році

російською мовою становили відповідно 21.4% та 10.8%. Найбільший відсоток російського телерадіомовлення припадає на Автономну Республіку Крим (79.5% телерадіомовлення і 84.6% радіомовлення), Донецьку область (74.4% і 50%), Луганську (50% і 36%), Одеську (63.5% і 20.8%), м.Севастополь (82.3% і 90%).

На сучасному етапі етнокультурні інтереси росіян в Україні представляють 28 республіканських і регіональних громадських товариств і об'єднань. З них 5 діють в Києві: українське республіканське товариство російської культури «Русь», київське культурно-просвітницьке товариство «Русское собрание», «Пушкінське товариство», національно-культурне товариство «Київська Русь» та Київське міське культурно-просвітницьке товариство російської мови ім.В.Некрасова. Ці товариства були створені протягом 1989–1994 років і основне своє завдання вбачають у збереженні розвитку і пропаганді російської мови і культури. За їхньою ініціативою останнім часом було проведено ряд науково-практичних конференцій і «круглих столів». З 1995 року «Русское собрание» видає газету з одноіменною назвою.

У вересні 1994 року було проведено перший конгрес російських общин західних областей України, мета якого – об'єднання сил і можливостей російських общин для підвищення ефективності їхньої статутної діяльності щодо збереження і розвитку російської національної культури і мови, задоволення і захисту спільних інтересів громадян російської національності.

Державно-політична консолідація народу України значною мірою залежить від вирішення російською частиною населення проблеми своєї ідентифікації – формування у них почуття причетності до української держави. Як свідчать опитування, більшість росіян не відчувають себе в Україні чужими і висловлюють ба-

жання бути громадянами України. Така психологічна установка російської етнічної спільноти є найоптимальнішою для національних інтересів України. Серед

цивілізованих варіантів розв'язання російської проблеми актуальним є інтенсивне заохочення подальшої інтеграції росіян в українське суспільство.

